

12

SADOVS'KYJ, V.

Do ponjattja ekonomyčného rajonu

628582

Podjebrady, Ukrajins'ka Hos-
podars'ka Akademiya, 1927. 9s.

628582

Доц. В. САДОВСЬКИЙ.

ДО ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ.

Питання району і зв'язані з ним питання про межі і цілі районування стоять під теперішню хвалю на порядку денному в зв'язку з тою увагою, яку присвячують цим справам наукові працівники і практичні діячі в межах ССРСР. Де-які автори роблять поняття району визначаючим при встановленні завдань і методу економічної географії. Переведення районування на підставі певних ознак ставлять в основу сотворення певного господарського плану, в основу ведення певної господарської політики. Ці далекосяглі й далеко йдучі висновки, які конструюють на основі поняття району, примушують з особливою увагою спинитися на визначенні цього поняття, вяснить оскільки воно являється усталеним і розробленим; в зв'язку з цим ми одержимо відповідь відносно тих досягнень, які може дати та наукова робота, зв'язана з переведенням районування, яка переводиться в межах ССРСР.

Де-які з російських авторів (пр. Бажаєв, Кніповіч) висловлюють думку, що теорія району і принципи районування в Росії розроблено більше і докладніше, ніж в західно-європейській науці. З цим твердженням можна погодитись лише в обмеженій степені. Ряд західно-європейських авторів присвячував свою увагу цим питанням і дав в цій області цінний матеріал. В західно-європейській науці ми лише не бачимо, щоб поняттю району надавали те приблизне і самодовільне значіння, як то помічається у де-кого з російських дослідників. Спробу будови сільсько-господарських районів уявляє стара схема Тюнена. Над справою територіального поділу промисловости і конструювання промислових районів спинявся Рошер (Studien über die Naturgesetze, welche den zweckmässigen Standort der Industriezweige bestimmen), Шефле (Gesellschaftliches System) і інші. В останній час над цими питаннями спиняється Вебер і його школа. Питанням районізації на підставі природньо-історичних прикмет присвячує велику увагу французька географічна школа (роботи L. Gallois, Paul Vidal de la Blache, L. Febure, J. Brunnes і інші); переведені подібного типу роботи також в Німеччині, Італії, Бельгії. Щож торкається російських робіт то вони, досить численні особливо в останній час, мали на увазі в значній мірі практичні завдання — створення певної схеми районів. Ці спроби, починаючи з спроби проф. К. І. Арсеньєва в 1818 році, на підставі різних вихідних точок були зроблені Семеновим (1871), Янсоном (1878), Вільсоном (1869), Ковалевським, Рехте-

ром, Васильчиковим Зурмановичем, Менделєєвим (1893), Фортунатовим (1896), Віпером (1908), Ріхтером (1897), Скворцовим (1914), Челінцевим (1910, 1918), Прасоловим, Дояренком (1920), Броуновим (1920), Кніповичем (1921), Александровим (1924) та іншими. Що до України то над цим питанням спеціально спинялись Тутковський, Лічков, Фомін.

Вся ця досить значна література призначена питанням району й районування, як в межах ССРСР, так і в західній Європі, не привела про те до сотворення ясно означених і погоджених понять в цій області.

Основними моментами, необхідними для в'яснення поняття, району, являються слідуєчі: а) в'яснення, що слід розуміти під районом: конкретно існуючу реальність, чи лише абстрактно-теоретичну конструкцію, б) в'яснення чи поняття району може бути спільним для наук природно-історичних та для наук економічних. Конкретно, чи може бути конструювання на основі спільних ознак і прикмет поняття району природньо-історичного і економічного.

Аналіз цих моментів ми почнемо з останнього.

Не залежно від того чи район являється об'єктивною реальністю чи є він лише абстрактно-теоретичною конструкцією, можливість конструювання поняття району природньо-історичного і економічного на основі спільних ознак являється виключеною. Являється так само виключеним конструювання поняття району мішаного характеру на підставі ознак з одного боку природньо-історичного, а з другого боку економічного порядку. На користь таких висновків промовляє ряд аргументів.

Конструювання поняття району являється засобом для досягнення певних пізнавальних результатів. В жаден спосіб не може воно бути самоціллю. Оскільки конструювання цього поняття має служити ріжним цілям, в одному випадку маючи на увазі систематизацію і в'яснення з'явищ природньо-історичного порядку, остільки його конструювання повино стосуватись до тих методів і завдань, які ставлять з одного боку природньо-історичні науки економічні. Ріжниця методів, цілів і матеріялу, яким оперують природньо-історичні та економічні науки вимагає ріжного підходу конструювання поняття району, вимагає ріжних прикмет і ознак, на підставі яких таке конструювання переводиться. Через те конструювання районів природньо-історичного характеру і районів економічних повинно переводитись на підставі ріжних методів, користуючись ріжними ознаками і прикметами. Через те саме поняття й визначення ЕКОНОМІЧНОГО району мусить посідати свої певні властивости і не може бути тотожним з поняттям природньо-історичного району.

Оскільки конструювання поняття району має служебне значіння і будується для досягнення певних пізнавальних результатів являється методологічно неправильною конструкція цього поняття на підставі ознак мішаного — і природньо-історичного і економічного характеру. Такого характеру конструювання поняття району позбавлює його

окресленості і цілості. Окресленість поняття району може мати місце тоді, коли всі ті моменти, які положені в основу його конструювання знаходяться в сталому, нам відомому звязку. Не трудно довести що змішання моментів природньо-історичного характеру позбавлює поняття району цієї окресленості.

Взаємодіяння між цілим комплексом факторів природньо-історичного порядку і цілим комплексом факторів економічного порядку, розуміється, не підлягає сумніву. Але встановити залежність, встановити характер взаємодіяння між окремими факторами економічного порядку при даній стадії розвитку наших знань є здебільшого річчю неможливою. Припустимо, що ми конструємо поняття району на підставі ознак А, В і С природньо-історичного порядку і Л, М, Н — економічного порядку. В більшості випадків ми можемо лише сказати, що між першою групою ознак і другою групою ознак існує певний звязок, але окреслити характер і зміст цього звязку не маємо можливості; встановити ж характер звязку і навіть його існування між кожною з ознак другої групи у величезній більшості випадків при сучасній стадії наших знань є річчю виключеною. Завдяки цьому саме поняття тратить свою окресленість.

З другого боку конструюючи поняття району на підставі ознак мішаного характеру ми позбавимось свободи вибору ознак. В інтересах окресленості поняття ми будемо примушені брати не більш характеристичні ознаки з кожних двох груп — природньо-історичної, а ті ознаки, між якими характер звязку нам відомий. Тим впроваджується зменшення кількості ознак, якими ми можемо користуватися для конструювання поняття, створюється небезпека вибору менш характеристичних і упущення більш важних ознак. Приходиться опріч того ще взяти до уваги слідуєчий момент. Для окресленості поняття той звязок, який існує між окремими конструюючими його ознаками повинен носити характер сталості. І тут доводиться рахуватись з фактом, що загалом з розвитком економічного життя, з переходом його у вищі стадії звязок між комплексом факторів природньо-історичного порядку і комплексом факторів економічного порядку слабне і зменшується; чим вищою являється степеь економічного розвитку, тим все трудніше і трудніше встановити і визначити характер звязку і взаємодіяння між цими двома комплексами факторів. Наслідком цього поняття району, сконструйоване на підставі ознак мішаного характеру, хоч би воно для певного часу мало окресленість, через певний час із зміною економічних обставин, цю окресленість може втратити. Таким чином поняття району конструйоване в такий спосіб не може носити характеру тривалості і постійності. Всі ці аргументи промовляють за необхідність конструювання поняття району на підставі ознак одного порядку, вказують, що конструювання поняття району на підставі ознак мішаного характеру являється методологічно неправильним.

Наш висновок про необхідність конструювання поняття району на підставі ознак одного порядку, з окрема поняття економічного по-

рядку, не можна, розуміється, товмачити в той спосіб, що ми хочемо негувати і цілком усунути з обрїю вплив природньо-історичних факторів.

Економічне життя і економічний розвиток відбудеться не в безповітряному, цілком ізольованому просторі, але в певних природньо-історичних обставинах. Ціла низка економічних з'явищ є результатом взаємодіяння між певними природньо-історичним осередком і людиною. Ті економічні з'явища, що до яких ми вважаємо, що вплив природньо-історичних обставин є мінімальним або й цілком відсутнім, в цілостному процесі господарчого життя, підпадаючи впливові інших господарських факторів з більш виразним позначенням впливу природньо-історичних обставин, цей останній на собі посередньо все таки відчувають. Таким чином конструювання поняття економічного району лише на підставі ознак економічного порядку не означає негачії впливу природньо-історичних обставин. Воно лише усуває подвійний підрахунок цих впливів. А цей подвійний підрахунок при конструюванні поняття району на підставі ознак мішаного характеру, являється неминучим. Цей вплив підраховується з одного боку, як вплив взятих під увагу ознак природньо-історичного порядку, а з другого — він в захованому вигляді береться під увагу при підрахунку впливу ознак економічного порядку.

Наведені нами міркування вказують на необхідність розмежування понять району природньо-історичного і економічного та на неправильність конструювання поняття району мішаного типу.

Встановивши ці положення ми можемо підійти до вияснення другого характеристичного для поняття району моменту — вияснити чи район являється чимсь існуючим об'єктивно, чи навпаки — є він лише абстрактно-теоретичною конструкцією. При чому, оскільки ми встановили вище, що підходи до цього поняття як природньо-історичного і економічного, повинні бути різні, що в зв'язку з цим може бути різне визначення цього поняття в тому і другому випадку, в дальшому ми будемо мати на увазі виключно поняття економічного району, яке нас спеціально цікавить.

Одно з найбільш популярних в російській літературі визначень району проф. Фортунатова звучить так: „районом — каже проф. Фортунатов — слід уважати докладно означену на мапі частину земної поверхні, яка відрізняється від інших частин якими-небудь ознаками“: Це визначення, як бачимо, виходить з преміси реального існування району, як одиниці, що відрізняється певними особливостями.

Чи можемо ми таке визначення вважати задовольняючим для економічного району?

Являється зрозумілим, що одним з складових моментів поняття району є його межі. Без переведення відмежування не можна говорити й про самий район. Але є питання чи відмежовують ці межі певну реально існуючу цілостну комбінацію індивідуальних ознак чи навпаки являється таке відмежування лише умовним?

Економічні ознаки у величезній більшості випадків не мають ясно визначених меж. Звичайно, вплив їх на певній території не являється рівномірним, виявляючись більш різко лише в осередку району. При цих умовах визначення докладних ясно окреслених меж для району не може не носити умовного характеру.

Конструюючи поняття району ми неминуче творимо певне упрощення дійсності, певну абстракцію. Вплив певної ознаки ми припускаємо рівномірним на всій території району, виведені нами пересічні приймаємо за реально існуючі величини. Це упрощення дійсності, це створення певної абстрактно-теоретичної конструкції являється необхідним і неминучим при будові району виходячи з одної ознаки. Фактично ж район конструюється не на основі одної ознаки, а на підставі ряду ознак. В цьому випадку моменти абстрактно-теоретичної конструкції виступають ще ясніше. Коли кожна з взятих до уваги при конструкції району економічних ознак не має ясно визначених меж і коли ці межі у різних ознак збігаються лише частково, — а не можливість повного збігу цих меж впливає з того, що кожна з ознак є рівнодіюча впливу різних сил, — то при цих умовах визначення меж району набуває у високій степені умовний характер. Далі. Конструюючи район на основі ряду ознак, ми приймаємо до уваги існування між ними певних взаємодійнь, але ці останні не являються тими взаємодійнями, які ми знайшли спостерігаючи відносини в конструйованому нами районі. Підходячи до конструювання даного району ми маємо певну схему взаємодійнь між окремими економічними ознаками, збудовану на підставі загальних законів економічної науки, на підставі спостережень по інших районах і країнах. Таку схему ми мусимо мати, бо тільки вона дає вказівки відносно того, які ознаки в даному районі ми мусимо вважати найважливішими і найхарактеристичнішими. Тільки наочність такої схеми дає нам вказівки відносно вибору певних ознак в даному районі. Зрозуміло, що така схема є не більш як певна абстрактна концепція, що конструюючи поняття району на підставі такої схеми, (а вона є неминуча) ми не можемо відбити всієї многогранності економічних відносин району, упрощуємо їх, схематизуємо, творимо лише певну теоретичну конструкцію; в результаті так переведеного районування — а іншого способу переведення його ми не знаємо — ми одержуємо, розуміється, тільки певну абстрактно-теоретичну концепцію. Це положення мусить бути основним при визначенні поняття економічного району.

Певний економічний стан в пізнавальних цілях ми можемо конструювати беручи до уваги категорії часу і простору. Оскільки ми фіксуємо певний економічний стан, беручи до уваги категорію часу ми конструюємо поняття стадій господарського розвитку; вчення про стадії господарського розвитку в тих його різних схемах, які дає економічна наука уявляє певну абстрактну теоретичну будову, яка, являючись корисною і необхідною в служебних цілях, разом з тим не охоплює і не може охопити всієї складності господарського розвитку. Подібною ж абстрактно-теоретичною схемою лише з прий-

няттям до уваги категорії простору являється поняття економічного району. Економічним районом являється конструкція певного економічного стану на підставі визначених, апріорно вибраних нами ознак з прийняттям до уваги категорії простору.

Пр. Альфред Вебер починає свою популярну роботу „Über den Standort der Industrien“ констатуванням необхідності для політичної економії в кожній формі господарства, на кожному ступені господарської еволюції спинитись не тільки над питанням, як відбуваються господарські з'явища, але й над питанням, де вони відбуваються, формулювати закони й правила не тільки для першого випадку але й для другого. Поняття економічного району являється конститутивним при встановленні правил і законів для цього останнього випадку, для перебігу господарських з'явищ в їх звязаності з територією.

Ознаки, на підставі яких конструюється поняття району, як ми зазначаємо беруться нами апріорно; отже вони носять умовний характер. Так само носять умовний характер межі району, які ми визначаємо; вони визначаються тими ознаками, які ми беремо в цілях конструювання району і тільки ними. В залежності від зміни цих ознак будуть мінятись межі району.

Збудована нами конструкція в залежності од вибраних нами ознак може в більшій або меншій мірі відповідати всій складності економічного життя даної території. В певних окремих випадках відповідність між збудованою нами схемою і комплексом економічних відносин може бути максимальною; в таких випадках з певним правом можна говорити про існування району як конкретної реальності. Але минаючи той факт, що такий збіг між збудованою нами схемою і комплексом економічних відносин даної території може бути констатований лише в окремих випадках, методологічно вважати район і в цих випадках об'єктивно існуючим, вряд чи являється правильним. Може статись, що такий збіг являється лише наслідком недостатного і не повного вивчення господарських відносин даної території.

Ми зазначили раніше, що моменти схематизму, моменти пристосовання цієї складності економічних відносин до певної абстрактно-теоретичної конструкції неминуче мусить зростати в залежності од кількості тих ознак, на підставі яких ми будуємо район. їх менше при будові спеціальних районів, їх більше, коли ми хочемо будувати район на підставі сукупності економічних ознак. Чим далі ми збільшуємо кількість економічних ознак, чим більше переходимо од конструювання спеціальних районів до конструювання загально-господарських районів, тим більше виникає небезпека, що наша схема стратить те пізнавальне значіння, яке вона мусить мати, що вона не спричиниться до висвітлення специфічних господарських відносин даного району, а до їх затемнення, насильно підганяючи усю многогранність економічного життя під апріорну схему. Через те визнаючи повну доцільність і необхідність конструювання в пізнавальних цілях економічних районів спеціального характеру, думаємо, що до конструювання загально-господарських районів треба ставитись з великою дозою обережності.

Це останнє конструювання повинно бути синтетичним закінченням докладного і повного вивчення економічного життя даної території, а не вступом до нього або його початком. В багатьох випадках конструювання загально-господарських районів є лише ідеалом, до якого треба змагати але який здійснити при теперішній стадії розробки питання не є можливо.

Висловлені нами думки і положення не являються такими, які мають повне право громадянства в економічній літературі, присвяченій питанням району. Та це й являється зрозумілим, оскільки існуюча література не дає яких небудь узгіднених і усталених положень в цій справі, оскільки репрезентує вона цілу низку протилежних думок. Але разом з тим є ряд авторів, які стоять близько до тої системи думок, яка подана вище в тій чи іншій частині.

Два найвизначніших автори, які збудували теорію району для сільського господарства і для промисловости — Тюнен і Вебер — будували свої схеми, як теоретично-абстрактні конструкції; збудовані ними райони не являються для них конкретною реальністю — це є лише схеми, які повинні об'яснити дійсність. З російських дослідників де в чому до висловлених вище думок досить близько підходили Г. Висоцький, Д. Ріхтер, проф. Челінцев, (в своїх перших роботах) і проф. Фомін.

З сформулованих нами вище положень ми хотіли б зробити кілька висновків. На цьому місці ці наші висновки можуть бути зазначені нами тільки схематично. Власне нам хотілось би зазначити те становище, яке належить зайняти з погляду висловлених нами положень до тієї праці по районуванню, яка переводиться в межах ССРСР з'окрема на Україні.

Метод економічного районування, яке переводиться в ССРСР, вироблений проф. Александровим і ствержений держпланом ССРСР полягає в основних рисах в слідуєчому. Для радянського уряду економічне районування не є лише пізнавальний метод, а один із способів будови плянної господарки. Через те принципи районування, яке переводить радянський уряд мусять різнитися від принципів, на яких переводилось попереднє районування. Будова районів повинна носити не тільки об'єктивно аналітичний, але й телеологічний характер. В основу будови районів покладається продукційний принцип. При цьому слід виділити такі елементи: 1. форми розгортання виробництв в довоєнний період, 2. соціальні зміни, які відбулись за час од початку світової війни до теперішнього часу, 3. нові форми соціальної структури ССРСР, які розгортаються, 4. дані про природні продукційні ресурси держави, прогалини цих даних та можливі нові відкриття, 5. нові форми продукційної техніки, 6. нові будови в обсягу транспорту.

Такий підход до справи районування, як зазначає проф. Александров, наближує цілу роботу до аналізу пляну народної господарки і дозволяє саме районування переводити як базу, на якій цей плян має бути виявлений. Про те при конкретному переведенні цього районування продукційний принцип в повноті додержаний не був; зроблені

були де-які, правда, незначні ухилення і поправки, рахуючись з національним принципом. УССР при переведенні районування на основі цих принципів була розділена на два райони: полуднево-західний і полуднево-гірничо-промисловий. Межа між першим районом і другим іде з полудня на північ приблизно в районі Миколаєва, Александрівська, Полтави, Ахтирки до північних кордонів УССР. Цей проект районування не являється проте єдиним, запропонованим в радянській літературі і загального признання він не має. Держплан УССР висовує проект поділу УССР на такі райони в залежності од структури сільського господарства: паровий не чорноземельний район, плодозмінно-паровий і облогово-зерновий.

Вже це саме існування в радянській літературі рівнобіжно і одночасно різних проектів поділу України на райони свідчить про умовне значіння всіх цих проектів. Цей момент треба підкреслити тим виразніше, що проф. Александров виділяючи, висунутий ним метод районування, як принцип чинного (дійственого) районування, зазначає, що по цьому методу дійсних розв'язань при повному знанні і при цілком раціональному підході до проблеми є лише тільки одне: „коли тут фактично і можливі різні розв'язання, то вони завше являються функцією невистарчаючого знання елементів проблеми“. (Проф. Александров. Основы хоз. район. СССР. М. 1924).

Звертаючись до самої методології радянського районування, оскільки вона формульована пр. Александровим, треба сказати, що вона стоїть по за межами наукової критики. З цього боку являється цілком правильним те розмежування, яке переводить пр. Александров між дорадянськими і радянськими спробами районування. До перших можливий науковий підход, перші підлягають науковій критиці; останні стоять по за її межами. Справді, як конструктивні методи в будову районів, на думку пр. Александрова, мусять увіходити елементи, які не підлягають жадній об'єктивній перевірці; по між ними є такі елементи, як можливі нові відкриття, нові форми продукційної техніки, нові будови в обсягу транспорту, при чому підрахунок всіх цих елементів мусять бути переведений так, щоб був внесений організуючий момент в будови ближчих ста або принаймні 50 років. Зрозуміло, що такого роду конструкції можуть бути гіпотезами менш або більш гостродумними, але перевірити їх теоретичну правильність на підставі яких небудь об'єктивних даних можливості нема. Може тут бути хіба мова про перевірку іншого роду і характеру.

Пр. Александров зв'язує районування з збудованням пляну народнього господарства. Коли б був намічений певний народно-господарський плян з прийняттям до уваги районування і колиб цей плян вдалось перевести в життя, можна було б сказати, що ті робочі гіпотези, які покладено в основу будови району являються сконструованими доцільно і правильно. Але фактично і така перевірка вряд чи може бути переведена.

Таким чином та методологія радянського районування, яка знайшла свій вираз в принципах, зформульованих пр. Александровим, не

може внести чого небудь корисного в справу вияснення проблеми району та районування. Вона ставить завдання, які не є до розв'язання; зрозуміло, що їй відповідь — яка дається за допомогою такого методу не може бути задовольняючою. Разом з тим не приходить одкидати, що та робота, яка переводиться в радянських республіках в справі районування вже приносить і принесе в майбутньому певні корисні наслідки, оскільки вона спричинюється до збирання і обробки сирих матеріалів, які торкаються справи району і районування. Але ці сирі матеріали будуть очевидно використані іншими дослідниками, які будуть підходити до них з більш скромними цілями і завданнями.

Друге питання, до якого ми хочемо підійти, риблячи висновки з наведених нами положень — стисло теоретичного характеру. В радянській економічній літературі в зв'язку з трактовкою проблеми району стає популярним новий підхід до визначення економічної географії і її завдань. Це визначення економічної географії, як науки про економічні райони і їх взаємодіяння. Таке визначення дає, напр. С. Коган-Берштейн в своїх „Очерках экономической географии“. До такого конструювання визначення економічної географії йдеться шляхом певного конструювання поняття економічного району. С. Коган-Берштейн, будуючи своє визначення економічної географії визначає економічний район, як поняття корелятивне поняттю ландшафта в загальній географії, як реальну сукупність економічних з'явищ, зв'язаних з тою чи іншою територією.

При такому розумінні економічного району визначення економічної географії, подане автором, містить в собі визначення предмету цієї дисципліни (оскільки район є реальна сукупність) і методу. Інший зміст таке визначення буде мати, коли будемо підходити до поняття району з погляду висловлених нами вище положень. Оскільки для нас економічний район лише певна абстрактно-теоретична схема, певний метод пізнання економічної дійсності, остільки визначення економічної географії, подане С. Коган-Берштейном, буде визначенням дисципліни лише з погляду її методу, а не змісту й предмету. Вряд чи таке визначення може бути визнано вистарчаючим і задовольняючим. Визначення С. Коган-Берштейна тісно зв'язано з його визначенням економічного району, яке ми вважаємо неправильним. Оскільки одпадає це визначення, одпадає й визначення економічної географії.

Висновки практичного і теоретичного характеру, над яким ми побіжно спинились, порушені нами для того, щоб ілюструвати тісний зв'язок правильного підходу до поняття економічного району з низкою інших економічних проблем — як теоретичних так і практичних. В зв'язку з цим треба побажати більшої уваги і більш детальної розробки цієї проблеми в економічній науці.

